

Филиппова І. Г.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри загальноосвітніх дисциплін
Луганського національного аграрного університету*

Ращупкіна Л. Л.

*старший викладач кафедри загальноосвітніх дисциплін
Луганського національного аграрного університету*

Fylyppova I. G.

*candidate of economic sciences, docent
docent of General Educational Disciplines Department
Lugansk National Agrarian University*

Rashupkina L. L.

*Senior Lecturer of General Educational Disciplines Department
Lugansk National Agrarian University*

СОЦІАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ ЯК НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ ІНСТИТУТУ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. У роботі пропонується науковий підхід до визначення місця і функції соціального контролю в процесі формування інституту соціальної відповідальності для забезпечення умов збалансованого економічного зростання шляхом зниження транзакційних витрат суспільного відтворення. Інститут соціальної відповідальності розглядається обов'язковим доповненням інституту ринку й інституту державної влади в аспекті впливу на соціальний капітал суспільства, а соціальний контроль – механізмом забезпечення належного рівня соціальної відповідальності держави і бізнесу.

Автори розглядають соціальні витрати збитком соціально-економічної системи, що виражається певною мірою її стратифікації, погіршенням демографічних показників, зниженням рівня законності, збільшенням злочинності. Тобто соціальні витрати можуть розглядатися результатом деяких неконтрольованих дій суб'єктів соціуму, зокрема з точки зору загрози його існуванню; потім – з точки зору гальмування соціального прогресу або навіть зміни його напрямку до регресу, тобто скороченню соціального капіталу суспільства.

Автори розглядають соціальний капітал системною якістю, що характеризується рівнем соціальної відповідальності сторін відносин і наявністю механізму соціального контролю.

Автори вважають, що факторний простір соціальних процесів в Україні є керуємо негативним. Це результат інституціонального процесу: скорочення інвестицій у людський розвиток.

Ключові слова: соціальна відповідальність, державне регулювання, соціальний контроль, соціальні витрати, транзакційні витрати суспільного відтворення.

Вступ і постановка проблеми. Відсутність чіткого формалізованого механізму узгодження економічних та соціальних аспектів державного регулювання – це результат недостатнього рівня соціальної відповідальності влади та великого бізнесу і відсутності недискреційного соціального контролю. Неоцінним результатом цього є домінування економічних цілей суб'єктів та груп у шкоду соціального прогресу та приросту соціального капіталу.

Розглядаючи інституційне середовище в Україні, слід вказати на слабкість ринкових інститутів, зумовлену низьким рівнем розвитку конкуренції. Наявність цієї проблеми свідчить про слабкість інституту державного управління, однією з функцій якого є розвиток конкуренції для забезпечення нормального функціонування ринкового механізму.

Не менш важливою функцією держави в економіці є перерозподіл доходу. Ринковий механізм розподілу доходу не здатний забезпечити оптимальне співвідношення між доходами праці й капіталу, тобто таке співвідношення, за якого буде забезпечений збалансований економічний зростання.

У результаті зростаючої диференціації доходів і недостатності інвестицій зростання капіталу не забезпечується відповідним зростанням сукупного попиту, що призводить до його експорту, перетікання у фінансову сферу, порушення пропорцій між продуктивною і непродуктивною сферами економіки. Отже, ринкові інститути в Україні не

забезпечують умов збалансованого економічного зростання, а інститут державної влади не компенсує недоліків ринкових інститутів.

Однак на цьому проблеми інституціонального середовища в Україні не закінчуються. Слабкість формальних інститутів щодо виконання ними своїх функцій в економіці призводить до формування неформальних інститутів, «заповнюють порожнечу». Ці неформальні інститути мають негативні характеристики, тобто сформований в межах цих інститутів звичний образ дій суб'єктів завдає значної шкоди національній економіці, сприяючи зростанню транзакційних витрат.

До найбільш потужних неформальних негативних інститутів в Україні належить інститут корупції й інститут тіньової економіки.

Потужний неформальний інститут корупції сприяє перерозподілу доходу на користь чиновників і неефективному розподілу виробничих ресурсів в економіці. Оскільки цей інститут існує в межах інституту державного управління, то останній не може функціонувати нормально, оскільки більшість формальних норм підміняються неформальними правилами.

Неефективний розподіл виробничих ресурсів здійснюється за безпосередньої участі другого неформального негативного інституту – інституту тіньової економіки, що є очевидним результатом слабкості інституту державного управління. Той факт, що тіньова економіка не тільки

не контролюється державою, але і не вписується в структуру ринкових інститутів, очевидний, оскільки ринковий механізм конкурентного ціноутворення не функціонує.

Таким чином, розглядати тільки «механічні» проблеми економіки України у відриві від соціальних проблем і поза контекстом інституціонального середовища означає ігнорувати ґрунт, на якому ці проблеми виростають, і благодатне середовище, в якому «розмножуються» «віруси», що вражають національну економіку. Економіка України характеризується не тільки високим ступенем зносу основних засобів і моральної зношеності технологій, а й високими транзакційними витратами суспільного відтворення. При цьому ні ринкові інститути, ні інститут державного управління в Україні не забезпечують їх зниження.

Інституціональна пастка, в якій опинилася Україна, – це закономірний результат деформації інституціональної матриці, що виявляється в низькому рівні соціальної відповідальності держави та бізнесу, слабкості формальних інститутів і гіпертрофованому розвитку неформальних негативних інститутів.

Отже, з точки зору соціальної орієнтації та впливу соціальних факторів, концепція ефективності державного регулювання породжує низку питань, які розглядаються в цій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ще засновники утилітаризму (Ієремія Бенґам і Джон Стюарт Мілль) присвятили свої праці дослідженню проблем суспільного устрою. Бенґам бачив справедливий суспільний устрій у «найбільшому щасті для найбільшого числа людей», а Дж. Мілль шукав критерії суспільного блага в конкретно-історичному соціальному аспекті.

Існуючі підходи до визначення змісту соціальної відповідальності [1; 2; 4] (наприклад, стандарт SA 8000 або ISO 260001) в цілому відрізняються тяжінням до надмірного узагальнення, змішанням деонтологічних і аксіологічних аспектів і некоректним формулюванням цілей [10]. Причиною є відсутність чітких критеріїв оцінки; мабуть, в цьому сенсі утилітаризм був ближчим до розкриття суті соціальної відповідальності.

Потенціал і шляхи економічного зростання в Україні розглядають такі вітчизняні економісти, як А. Гальчинський, В. Геєць, Б. Буркинський, І. Лукінов, В. Литвицький, С. Дзюбик. Проте дотепер немає досить чітких орієнтирів того, чи існує можливість збалансованого зростання в Україні і як його забезпечити в умовах кризового стану економічної, соціальної й політичної сфери.

Р. Коуз, а вслід за ним і багато інших учених розглядають соціальні витрати лише у вигляді так званих «шкідливих наслідків» (як їх називав Коуз) або «екстерналій» (за виразом Самуельсона). Соціальні витрати в нашому розумінні нерозривно пов'язані з концепцією соціального прогресу і соціального капіталу, оскільки соціальний прогрес ми розглядаємо позитивною динамікою останнього.

Соціальні витрати виражаються збитком, заподіяним соціуму в результаті певних неконтрольованих дій суб'єктів, які його становлять; насамперед у плані загрози його існуванню, а також в аспекті гальмування соціального прогресу або навіть зміни його напрямку до регресу, тобто зниженню соціального капіталу суспільства. Загалом, це витрати функціонування соціально-економічної системи суспільства, що виражаються в тому або іншому ступені його стратифікації, погіршенні демографічних показників, зниженні рівня законності, зростанні злочинності і т.д.

Багато індикаторів негативної соціальної динаміки [8; 5; 7] і показників, що свідчать про зниження потенціалу економіки України [9; 6; 14], є, на наш погляд, достатньо переконливим доказом того, що за відсутності

формального інституту соціальної відповідальності й законодавчо оформленого механізму соціального контролю розподілена система ухвалення рішень працює неефективно як у соціальному, так і в економічному аспекті [11; 12; 13; 14]. Система індикаторів соціальної відповідальності бізнесу розглядалася в [10].

Невирішені частини загальної проблеми. Інститут соціальної відповідальності в Україні не сформований, а сама соціальна відповідальність розглядається рекомендованою, а не обов'язковою моделлю поведінки. Практично не реалізований механізм соціального контролю, який має забезпечувати належний рівень відповідальності як персоналізованого капіталу, так і держави на основі чіткого набору критеріїв оцінки і запобіжних заходів щодо порушення встановлених норм.

Інститут соціальної відповідальності не розглядається обов'язковим доповненням інститутів ринку й інституту державної влади, хоча саме він найбільше сприяє зниженню транзакційних витрат соціально-економічної системи за рахунок усунення дискримінації суб'єктів відносин.

Метою статті є формулювання наукового підходу до оцінки соціальної ефективності інституту державної влади в аспекті соціального контролю.

Результати дослідження. Отже, інститут соціальної відповідальності має визначати обов'язки, пов'язані з правами і повноваженнями ухвалення рішень; у цьому сенсі він є обов'язковим доповненням ринкових інститутів [16; 17], що визначають статусні позиції й майнові права суб'єктів. Тобто саме інститут соціальної відповідальності «вирівнює» в правах сторони відносин. Його становлення є обов'язковою умовою рівноваги соціально-економічної системи і її розвитку, неминуче зв'язаного з ускладненням; економічна рівновага сьогодні зумовлена рівновагою соціальною, під якою ми маємо на увазі відсутність антагонізму і соціальної напруженості, недосягну в умовах дискримінації однієї із сторін відносин [14; 15].

Інститут соціальної відповідальності є також необхідним доповненням інституту державної влади, тим доповненням, яке забезпечує недискреційне управління соціальною реальністю. Особливість цього інституту полягає у тому, що визначення вихідних статусних позицій суб'єктів відносин відбувається в межах доповнюваних інститутів, тобто за межами інституту соціальної відповідальності; в межах цього інституту визначається тільки «додатковий» статус – статус соціальної відповідальності.

Механізм соціального контролю має забезпечувати моніторинг результатів діяльності суб'єктів на основі системи критеріїв (норм), формованих у межах інституту соціальної відповідальності. Необхідним елементом цієї системи є механізм зміни статусу і повноважень суб'єктів на основі оцінки рівня їх соціальної відповідальності. Автоматична зміна статусу суб'єкта, що демонструє низький рівень соціальної відповідальності, як власників речовинних факторів, так і державних урядовців, може бути забезпечена тільки за умови законодавчого оформлення інституту соціальної відповідальності й механізму соціального контролю.

Чи можливе існування неформального інституту тіньової економіки без сильного неформального інституту корупції? Ні. Принаймні, не в таких масштабах і не так стійко. Інститут корупції – це сукупність неформальних правил і прийнятих способів ухилення від відповідальності за порушення формальних правил і законодавчих норм. Інститут тіньової економіки не зміг би існувати без такої «системи безпеки», оскільки ризик (а тому і витрати) був би дуже значний. Підприємець приймає рішення про легалізацію свого бізнесу, зіставляючи витрати на «оплату послуг» представників державної влади, які за-

безпечують «безпеку» тіньового бізнесу, з витратами ведення легального бізнесу й участі у відкритій конкуренції з іншими виробниками.

У таких умовах інтереси класу урядовців прямо протилежні національним інтересам, знижується соціальна відповідальність бізнесу; підприємець мінімізує свої витрати і максимізує прибуток не шляхом удосконалення технологій, а «легшим» способом, який забезпечує йому інститут корупції. Економіка в цілому несе колосальні втрати, знижується її потенціал, проте ці проблеми не «вписуються» в круг інтересів суб'єктів, що діють у межах неформальних негативних інститутів.

Ці реалії слід враховувати під час оцінки перспектив економічного зростання, оскільки транзакційні можливості економіки виявляються настільки низькими, що нарощування виробничого потенціалу позбавлене економічного сенсу – економіка не зможе функціонувати нормально в умовах деформованого інституційного середовища, що робить очевидно неефективними будь-які інвестиційні й інноваційні проекти.

Соціальна ефективність функціонування інституту державної влади зрештою виражається в прирості соціального капіталу, оцінку якого можна зробити з трьох складників: 1) спрямованість соціальної політики держави; 2) соціальна стратегія крупного капіталу; 3) варіація симптомів соціальної динаміки: рівня злочинності; кількості самогубств, індикаторів психічного здоров'я населення (зокрема рівня алкоголізму, наркоманії), сальдо міграції (цей список можна продовжити, включивши відсоток розлучень, середню кількість дітей в сім'ї тощо). Три групи суб'єктів відносин – три групи індикаторів; оскільки соціальна відповідальність є симетричною, то нескладно передбачити, що на фоні негативної динаміки індикаторів першої й другої груп динаміка індикаторів третьої групи будуть також негативною.

Ми розглядаємо соціальний капітал системною якістю, що характеризується рівнем соціальної відповідальності суб'єктів відносин і визначається співвідношенням базисних елементів інституціональної матриці і наявністю механізму соціального контролю.

Звідси витікає, що соціальна ефективність інституту державної влади виражається в зростанні рівня соціальної відповідальності суб'єктів, наділених повноваженнями ухвалення рішень, а найважливішою функцією держави є забезпечення формування і розвитку механізму соціального контролю. Проте факторний простір, у якому відбувається розвиток соціуму України, є керуємо негативним; керованість полягає у тому, що це не результат дії неусувних зовнішніх чинників (стихійних бід, воєн або епідемій), а результат інституціонального процесу: зниження інвестицій у людський розвиток. Це наочно ілюструє тенденція, спостережувана в системі охорони здоров'я України [10].

Коефіцієнт показника травматизму за 2011–2015 рр. вказує на те, що рівень травматизму становить у середньому 0,65. Тобто в 2011–2015 рр. маємо усталений баланс між виробничим і невиробничим травматизмом стосовно смертельних нещасних випадків (і це при тому, що в Україні, за офіційними даними, спостерігається спад промислового виробництва та зменшення кількості працюючих). До найбільш травмонезбезпечних галузей економіки та видів робіт належить:

- підземне видобування кам'яного вугілля: кількість травмованих складає 36,5% від загальної кількості травмованих по Україні (4467 осіб, в т.ч. 108 – смертельно);
- вирощування зернових та технічних культур – 3,3% (404 травмовані особи, зокрема 40 – смертельно);

- діяльність лікарських закладів – 2,6% (322 травмовані особи, зокрема 11 – смертельно);
- чорна металургія – 2,5% (310 травмованих осіб, зокрема 15 – смертельно);
- будівництво будівель – 2,2% (275 травмованих осіб, зокрема – 42 смертельно).

Сьогодні Україна посідає VI місце за кількістю звернень громадян до Європейського суду з прав людини (Росія – 1; Польща – 2; Румунія – 3; Франція – 4; Туреччина – 5). За 2017 р. Європейський суд із прав людини отримав 18 150 заяв від українців. Із них 65% стосуються невиконання рішень національних судів.

За даними соціологічної служби Українського центру економічних і політичних досліджень імені А. Разумкова, рівень недовіри населення України до Президента і владних структур значно перевищує довіру¹.

У 2017 р. до середнього класу себе зарахували лише 14% українців.

За даними Держслужби статистики, населення України продовжує скорочуватися: за 2017 р. скорочення складало 198 тис. осіб.

За даними ПРООН, Україна посіла 84-е місце серед 188 країн світу у сфері людського розвитку. Згідно з доповіддю, індекс людського розвитку (далі – ІЛР) України становить 0,743. В Україні налічується 1,7 млн. внутрішньо переміщених осіб, 2,8 млн. людей з обмеженими можливостями, близько 60% живуть за межею бідності, що визначається фактичним прожитковим мінімумом [3].

Висновки. Ключовою проблемою залишається вартісна оцінка неекономічних цінностей і благ, які забезпечують зростання того ж економічного потенціалу суспільства за рахунок зростання його соціального капіталу.

Неможливо обійти стороною такі неекономічні «витрати», як смертність і шкода здоров'ю людини в результаті поганих умов праці, а так само проблеми відсутності житла або поганих житлових умов, недоїдання, хвороб і т.д., що є результатом нерівності розподілу. Облік таких «витрат» значно збільшить знаменник дробу, демонструючи низький рівень ефективності існуючої соціально-економічної системи в ширшому значенні, ніж приватна ефективність із погляду власників засобів виробництва.

У цьому сенсі середнє значення показника задоволеності працею характеризує середньостатистичний ефект для кожного учасника економічного процесу (найнятого робітника). Цей показник відображає одночасно й ефективність зайнятості. Некономічний зміст такого індикатора має цілком економічне походження і слідства.

Соціальний капітал як капітал симетричної соціальної відповідальності (відповідно до виробленого капіталу) є технологією управління соціальною реальністю: від всіх інших рівних умов багатство суспільства залежить від досконалості цієї технології. Роль держави в процесі формування соціального капіталу є визначальною, оскільки саме цей суб'єкт суспільних відносин відповідальний за зростання соціального капіталу суспільства.

Але інститут державного регулювання (як розподілена система ухвалення рішень) не може функціонувати ефективно за відсутності працюючого механізму соціального контролю. Необхідна система критеріїв оцінки ефективності ухвалених рішень і законодавчо оформлений механізм зміни повноважень ухвалення рішень у разі порушення встановлених норм.

¹ <http://razumkov.org.ua/napryamki/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlenia-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-institutiv-elektoralni-orientatsii-2>

Список використаних джерел:

1. Балацкий Е. Социальные инвестиции компаний: закономерности и парадоксы. Экономист. 2005. № 1. С. 64–80.
2. Корпоративная социальная ответственность. Экспертная оценка и практика в Украине. Киев: ТЭФ ОЛБИ, 2008. 160 с.
3. Доповідь про стан людського розвитку. ПРООН, 2016. URL: <http://hdr.undp.org/en/composite/HDI>.
4. Лазоренко О. Корпоративна соціальна відповідальність в Україні: експертна думка. Стило, 2007. 152 с.
5. Сумцов В., Филлипова І. Деформація інституціональної матриці в Україні. Вісник СНУ ім. В. Даля. № 2(156). Луганськ, 2011. С. 294–298.
6. Сумцов В., Филлипова І. Україна: моделі економічного зростання. Формування ринкової економіки: збірник наукових праць. Спец. випуск: у 3 т. Т. 3. Київ: КНЕУ, 2010. С. 336–346.
7. Филиппова І., Сумцов В. Експлікація категорії «відчуження» через систему соціальних інститутів. Мат. наук.-практ. конференції «Формування та розвиток трудового потенціалу України: проблеми і перспективи». Луганськ-Євпаторія, 2011. С. 181–182.
8. Филиппова І., Балахнін Г. Інституціональна пастка: моделювання ринку праці в Україні. Формування ринкової економіки: збірник наукових праць. Спец. випуск: у 3 т. Т. 3. Київ: КНЕУ, 2010. С. 369–377.
9. Филиппова І., Сумцов В. Інфляція і перерозподіл доходу в Україні. Часопис економічних реформ. Науково-виробничий журнал. № 3. 2011. С. 10–17.
10. Филиппова І., Сумцов В. Концепція оцінки соціальної відповідальності бізнесу. Вісник СНУ ім. В. Даля. № 2(173). Луганськ, 2012. С. 155–163.
11. Филиппова І., Балахнін Г. Институциональные факторы государственной регуляторной эффективности. Вісник СНУ ім. В. Даля. № 7(196). 2013. С. 207–212.
12. Филиппова І. Коррупция, демократия и регуляторная эффективность государства. Проблемы экономики. № 2. Харьков, 2013. С. 102–107.
13. Филиппова І. Нові аспекти ефективності економічних процесів. Вісник СНУ ім. В. Даля. № 7(196). Частина 2. Луганськ, 2013. С. 219–224.
14. Филиппова І., Сумцов В. Социальная ответственность государства и бизнеса как фактор конкурентоспособности и экономического роста. Проблемы экономики. 2014. № 1. С. 163–172.
15. Филиппова І. Методологическая концепция анализа социально-экономических систем: монография. Луганск: изд. ВНУ им. В. Даля, 2012. 264 с.
16. Polanyi K. On Belief in Economic Determinism. Sociological Review. 1947. Vol. 39. P. 96–102.
17. Polanyi K. Our Obsolete Market Mentality. Primitive, Archaic and Modern Economies. Boston, 1971. P. 59–77.

СОЦИАЛЬНЫЙ КОНТРОЛЬ КАК НЕОБХОДИМЫЙ ЭЛЕМЕНТ ИНСТИТУТА СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация. В статье предлагается научный подход к определению места и функции социального контроля в процессе формирования института социальной ответственности для обеспечения условий сбалансированного экономического роста путем снижения транзакционных издержек общественного производства. Институт социальной ответственности рассматривается как обязательное дополнение институтов рынка и государственного управления в аспекте влияния на социальный капитал общества, а социальный контроль рассматривается как механизм обеспечения необходимого уровня социальной ответственности государства и бизнеса.

Авторы рассматривают социальные издержки как ущерб социально-экономической системе, выражающийся в той или иной степени ее стратификации, ухудшении демографических показателей, снижении уровня законности, роста преступности и т.п. Социальные издержки могут рассматриваться как результат некоторых неконтролируемых действий субъектов социума с точки зрения угрозы его существованию и с точки зрения торможения социального прогресса или даже изменения его направления к регрессу, то есть сокращению социального капитала общества.

Авторы рассматривают социальный капитал как системное качество, характеризующееся уровнем социальной ответственности сторон отношений и наличием механизма социального контроля.

Авторы отмечают, что факторное пространство социальных процессов в Украине является управляемо негативным; это результат институционального процесса сокращения инвестиций в развитие человека.

Ключевые слова: социальная ответственность, государственное регулирование, социальный контроль, социальные издержки, транзакционные издержки общественного производства.

SOCIAL CONTROL AS AN OBLIGATORY ELEMENT OF THE INSTITUTION OF SOCIAL RESPONSIBILITY IN UKRAINE

Summary. The article suggests a scientific approach to determining the place and function of social control in the process of forming the institution of social responsibility to ensure conditions for balanced economic growth by reducing the transaction costs of social production. The Institute of Social Responsibility is considered as an obligatory supplement to the market institute and the institution of state regulation in the aspect of influencing the social capital of the society, and social control is considered as a mechanism for ensuring the necessary level of social responsibility of the state and business. The Institute of Social Responsibility provides non-discretionary management of social reality.

The authors consider social costs as damage to the socio-economic system, manifested in varying degrees of its stratification, deterioration in demographic indicators, a decrease in the level of legality, a growth in crime, and so on. Social costs can be considered as the result of some uncontrolled actions of subjects of society; first of all - from the point of view of threat to its existence; then - from the standpoint of inhibiting social progress or even changing its direction to regress, that is, reducing the social capital of society.

The authors consider social capital as a systemic quality, characterized by the level of social responsibility of the parties to the relationship and the existence of a mechanism of social control.

The authors note that the factor space of social processes in Ukraine is manageably negative; and this is the result of the institutional process of reducing investment in human development.

Key words: social responsibility, state regulation, social control, social costs, transaction costs of social production.